



# numismatisk rapport 133

Meddelelser fra Dansk Numismatisk Forening



Valseprægede mønter fra Christian IV – Skilling 1595  
og udvalgte mønter fremstillet 1602-1607 af Nicolaus Schwabe

Marts 2017

# Valseprægede mønter fra Christian IV

## Skilling 1595 og udvalgte mønter fremstillet 1602-1607 af Nicolaus Schwabe

Af *Sven Aagaard*

I nyere auktionskataloger beskrives 2 marken 1604 (H. 76, Sieg 75) som værende valsepræget som forklaring på møntens ofte "afskårne" blanket i positionen 0°, 180° eller sjældnere begge<sup>1</sup>. Konstateringen heraf har ejendommeligt nok hverken givet anledning til en mere grundig undersøgelse af fænomenet eller en nøjere afdækning af baggrunden for og omfanget af valseprægning i dansk mønthistorie.

### Møntmester Nicolaus (Nikolai) Schwabe

Den nævnte 2 mark 1604 er fremstillet under møntmester Nicolaus Schwabe, der blev født ca. 1570, formentlig i Dresden, som var hovedstad i kurfyrstendømmet Sachsen<sup>2</sup>. Med økonomisk støtte fra kurfyrst Christian I kom Schwabe i lære som kontrafejer, segl- og isensnider<sup>3</sup> hos Valentin Maler, der var en af datidens betydeligste medaljører<sup>4</sup>. Ydermere skulle han uddannes i bl.a. at skære møntstempler.

I 1595 kom han i tjeneste hos Christian IV som medaljør og fik 14. februar 1596 bestalling som kongelig stempelskærer, billed- og isensnider. Den 25. juni 1602 blev han forfremmet til kgl. møntmester. En stilling, som han opretholdt, indtil han mellem september 1613 og marts 1614 overtog Mønten i forpagtning<sup>5</sup>. Ved bestalling 21. august 1624 genansattes han som kgl. møntmester. Han døde i 1629.

Ifølge Jørgen Steen Jensen udmærkede Schwabe sig fra starten ved at fremstille stempler til medaljer, som blev prægede, herunder også den pragtfulde kroningsmedalje fra 1596<sup>6</sup>. Jensen ser derfor dette som udtryk for, at Schwabe også var initiativtager til at indføre tekniske fremskridt på Mønten i København<sup>7</sup>.

Ved Schwabes ansættelse i 1595 var imidlertid Andreas Metzner møntmester. Han virkede frem til begyndelsen af 1596, hvor han efterfulgtes af Gert van Campen, der i 1602 afløstes af Schwabe. I 1595 fungerede Schwabe således alene som stempelskærer og har derfor næppe – som den senere Meybusch<sup>8</sup> – haft nogen indflydelse på den anvendte prægeteknik på Mønten.

## Valseprægning

Som sagt er 2 marken 1604 valsepræget. Teknikken menes opfundet i 1551 af eller med støtte af den teknisk begavede grev Reinhard den ældre af Solms-Lich (1491-1592)<sup>9</sup>. Teknikken vandt hurtigt frem, men mødte også stor modstand fra mere traditionelt indstillede møntmestre, som så deres erhverv truet ved introduktionen af den nye teknik.

Valseprægning foregår ved, at en båndformet, glødet møntten føres mellem to tætstillede valser, der ved hjælp af et håndsving langsomt roteres mod hinanden. På hver valse er indgraveret et antal rækkestilte stempler – henholdsvis forside- og bagsidestempler – som ved en korrekt indstilling og brug af prægemaskinen successivt placerer sig så præcist i forhold til hinanden, at der afsættes et tilsvarende antal præg på hver side af mønttenen<sup>10</sup>.

Efterfølgende blev de producerede mønter klippet/stanset ud af tenen. Den af Hede<sup>11</sup> observerede "afklipning" af blanketterne er opstået ved, at tenen enten har været for smal i forhold til mønternes diameter eller er indført skævt i forhold til møntbillederne på de to valser.

Da trykket fra valserne sjældent var helt ens, kunne mønterne ofte blive mere eller mindre krumme.

Ved større produktioner udskiftedes valsernes successivt fremprovokeret af stempelskader/slitage på valserne. Hvor hammerprægning ofte resulterer i grenede koblingsnet, resulterer brug af valseprægning i et antal rækkestilte koblinger. Antallet af rækker angiver, hvor mange stempler, den enkelte valse har båret, mens antallet af stempler i de respektive rækker viser, hvor mange valser der totalt har været anvendt ved produktionen.

Udover at maskinellet stillede et for datiden stort krav til præcision, havde valseprægning den ulempe, at det ved stempelskader efterfølgende var nødvendigt at kassere en del af de producerede mønter. For at afhjælpe dette problem udvikledes såkaldte *lommevalseværker*, hvor stemplerne var indsat i valsen nærmest som udskiftelige "paddehatte"<sup>12</sup>.

## Indførelsen af valseprægning i Danmark

Valseprægning så først dagens lys i Danmark, da den prøjsiske forretningsmand og møntmester Kaspar Goebel i 1578 for 1400 daler solgte Frederik II et møntvalseværk. Dette blev efterfølgende i 1579 anvendt på Mønten i København til prægning af 8 skilling, 1 skilling og hvid

1. Hede 1978 anfører s. 25 som kommentar til H. 78: "2 marken 1604 (nr. 76), marken 1602 og 1604 (nr. 77) og 4 skillingen 1604 (nr. 78) forekommer med blanketter, der tilsyneladende er beklippede. Formentlig er mønterne udgået således fra møntværkstedet, måske fordi tenen, hvoraf de runde blanketter udklippedes, var for bred". Kommentaren er møntteknisk misvisende, da en tilpas bred ten efterlader korrekt runde blanketter.

2. Jensen 1998, s. 40.

3. Betyder ordret "skærer i jern". Ældre betegnelse for håndværker, der bl.a. skærer stempler, signetere m.v.

4. Jensen 1998, s. 41.

5. Hede 1978, s. 160.

6. Jensen 1998, s. 41. Medaljen er vist s. 43.

7. Det er ikke undersøgt, om tidlige danske medaljer alle er støbte.

8. Aagaard 2010, s. 10-11.

9. Jensen 1969, s. 141.

10. Cooper 1988, fig. 65, s. 67 viser to prægede møntte med hver 9 stempler af farthings fra Karl 1. Swensson 1955, s.219, viser tilsvarende fire møntte med hver 4 stempler til falske schillinger fra Riga angiveligt fra Kristina, Karl X Gustav og Karl XI.

11. Hede 1978, s. 25. jf. ovenstående note 1.

12. Cooper 1988, fig. 73, s. 71 viser to stempler fra et lommevalseværk ("taschenwerk").



(H. 20-22)<sup>13</sup>. For udmøntningen stod Hans Dellhusen, der fik bestalling 26. maj 1565 og virkede frem til 1579<sup>14</sup>.

Da Goebel i sommeren 1579 rejste fra Danmark, var det tilsyneladende aftalen, at han senere skulle vende tilbage til Danmark med flere medhjælpere. Han blev dog fængslet i Danzig fra 1580-1585 efter et drab, og fortsatte sidenhen med at slå mønt 1592-1601 i Marienborg i polsk Prøjsen<sup>15</sup>.

### Den videre anvendelse af valseprægning i Danmark

I 1582 indrettedes Mønten i Dyrehaven ved Frederiksborg, hvor en række nominaler (H. 23-29, Sieg 18, 13, 19, 14, 8, 5, 2) inklusive dronning Sofie's såkaldte gavesæt i guld (H. 7A-G, Sieg 29) blev fremstillet ved brug af valseprægning<sup>16</sup>. Som møntmester fungerede Poul Gulden, indtil Mønten blev nedlagt med brev af 11. juli 1585<sup>17</sup>. Herefter blev Mønten flyttet til København, hvor den i 1593 åbnede i den gamle Mønt i St. Clare Kloster med Andreas Metzner som møntmester<sup>18</sup>. Han fungerede frem til 1596 og nåede kun at fremstille 2 skillingen 1594-1596 (H. 67, Sieg 28) og 1 skillingen 1595 (H. 68, Sieg 19), som begge er valseprægede, hvilket indikerer, at valseværket fra Frederiksborg fulgte med ved flytningen af Mønten til København. I bilag 1 er præsenteret en stempelundersøgelse af 1 skillingen 1595<sup>19</sup>.

Poul Gulden blev i løbet af 1596 erstattet af Gert van Campen, der i 1596 fremstillede mark, 8, 4, 2 og 1 skilling (H. 69-73, Sieg 63, 51, 38, 29, 20). Her vides 4 skillingen at være hammerpræget, men om dette også er tilfældet for hans øvrige mønter er endnu ikke undersøgt.

Derimod kan det konstateres, at Schwabe, der som nævnt erstattede van Campen i 1602, i vid udstrækning benyttede valseprægning. Det fulde omfang heraf kendes ikke, da det har ligget uden for rækkevidden af nærværende arbejde at stempelbestemme alle hans mange møntserier

Valse til prægemaskine med en række stempler. Maximilian Museet Augsburg.

Foto: [segoviamint.org/lch.htm](http://segoviamint.org/lch.htm)





## Undersøgte mønter og undersøgelsesmateriale

Til en begyndelse skal her blot præsenteres stempelundersøgelser af et udvalg af hans tidligste, valseprægede mønter fra 1602-1607. Undersøgelserne af udført ved brug af mikroskoptegnemetoden<sup>20</sup> (senere omdøbt MDTM)<sup>21</sup> ud fra mønter, fotokopier/scanninger af mønter, fotokopier af monterede stanniolastryk i Schous hovedkartotek eller løse stanniolastryk i hans udvidede kartotek eller af katalogafbildninger. Antal undersøgte eksemplarer fremgår af nedenstående typebeskrivelser.

## Proveniensoplysninger

Typebeskrivelserne indeholder også proveniensoplysninger. Da valseprægning giver velprægede mønter, har det kun i begrænset omfang været muligt at identificere auktionssalg af mønter registreret ud fra stanniolastryk. De samlede antal undersøgte eksemplarer bedømt ud fra proveniensoversigterne, vil derfor i flere tilfælde være for højt satte. Kun for 2 marken 1604 lader proveniensforløb sig simpelt opstille pga. de ofte afskårne blanketter (se senere).

Hvilke stempler, der findes på de enkelte valser og i hvilken rækkefølge, lader sig ikke afklare. Det eneste sikre, der kan siges, er, at koblede stempler er placeret i samme position på de respektive prægevalser. Hvor den ene stempelkombination for alle tripletter har en påfaldende lavere hyppighed end den anden stempelkombination, er der dog et vist belæg for at gruppere stemplerne efter anvendte prægevalser. Men dog stadigvæk uden at stemplernes respektive rækkefølge på valserne lader sig specificere.

Stempelnummereringen er derfor principielt tilfældig, men er for visse af de undersøgte mønter grupperet efter forskelle i omskriften, der dog ikke nødvendigvis også fandtes grupperede på valserne.

Omskrifterne gengives ikke, da en sikker møntbestemmelse uden større problemer vil kunne foretages ud fra de viste stempeltegninger. Markante forskelle f.eks. anvendelsen af en triskele som afslutning på omskriften på forsidestemplet 4-1 anvendt til 2 marken 1604 eller den omvendte forsiring under årstallet på bagsidestemplet 6-1 anvendt til 1 marken 1606 (H. 77C), identificerer muligvis stemplerne som de først skårne, hvor man i henhold til princippet om kreative og konforme perioder i stempeltilvirkningen efterfølgende har forsimplet omskriften<sup>22</sup>.



*Billedet illustrerer, hvordan de enkelte stempler er skåret forskudt ind i valsen for både at udnytte pladsen bedst muligt og give den bedste trykfordeling ved overførslen til mønttenen.*

13. Jensen 1969, s. 146.

14. Hede 1978, s. 157.

15. Jensen 1969, s. 147.

16. Hede 1978, s. 157.

17. Ibid., s. 157.

18. Ibid., s. 160.

19. Michael Märcher takkes for levering af fotos af eksemplarerne i hovedsamlingen i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, København.

20. Aagaard 1984.

21. Aagaard & Märcher 2015.

22. Aagaard 1995. Princippet har ikke lovkarakter, men synes dog ofte fulgt på danske møntsteder i 1600-tallet.

2-1



2-2



2-3



2-4



2-5



2-1



2-2



2-3



2-4



2-5

2-7



2-8



2-9



2-10



2-11



2-7



2-8



2-9



2-10



2-11

## Registrerede stempelkoblinger

2-6



2-6

### 1 mark 1602 (H. 77A, Sieg 64.1)

(2 adskilte sæt af valser, hver valse med 6 stempler)

1. (2-1/2-1): Horn 41/132 → HØI 9/498.
2. (2-2/2-2): KMMS (Møldrugårdskatten, fragment).
3. (2-3/2-3): KMMS; Oslo; Z5/30.
4. (2-4/2-4): Balleskatten/39; ABR 645/112; N&T 731/267.
5. (2-5/2-5): Trondheim; KMK; Lund; Eremitagen; HØI 18/592.
6. (2-6/2-6): Kühl/70.
7. (2-7/2-7): Hede II/218 → ABR 758/4005; HØI 2/404.
8. (2-8/2-8): Randers; KMK; Bille-Brahe; HØI 8/16 → HØI 23/1273; PHK 5/69.
9. (2-9/2-9): Odense; Århus (stjålet?); Bergen; Broge/375 → Z1/94 → Riibe 17/1157; Glückstadt.
10. (2-10/2-10): ABR 527/68 → JDK 3/622.
11. (2-11/2-11): KMMS; LEB.
12. (2-12/2-12): privateje.

2-12



2-12



85-1



85-2



85-3



85-4



85-5



85-1



85-2



85-3



85-4



85-5



85-8



85-9

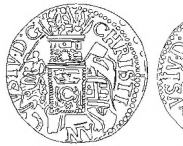


85-10



85-11

45-1



45-2



45-3



45-4



45-5



45-1



45-2



45-3



45-4



45-5

23. Stempeltegningerne er fremstillet efter scanning af staniolaftryk i KMMS. Da møntsamlingen i Bergen ikke er aktiv, vurderes det ikke muligt at fremskaffe fotos af stemplerne.

8S-6



8S-7



8S-6



8S-7



8S-12

8S-13

4S-6



4S-7



4S-6

4S-7

## 8 solidi 1603 (H. 74, Sieg 52)

Tripletter (1 valse med forsidestempler og 2 med bagsidestempler, hver med 7 stempler)

- (8S-1/8S-1):** ABR 645/111; Hauberg/3322 → Hede II/224; N&T 731/264 → HØI 133/1167; KSH 467/8; Kühl/68; OMH 19/908 → ABR 868/10, **(8S-8/8S-1):** ABR 527/70; Bille-Brahe; HØI 12/629; N&T 731/265.
- (8S-2/8S-2):** KMMS (B64); Bergen; ABR 868/243, **(8S-9/8S-2):** ABR 405/128 → OMG 8/1457; Guildal (SK).
- (8S-3/8S-3):** Bergen (SK); A. Hess (samling Vogel)/1162; ABR 397/4; ABR 810/5107; LEB + 1 privateje, **(8S-10/8S-3):** OMH 45/573 → OMH 51/597; LEB.
- (8S-4/8S-4):** Oslo; ABR 824/5018; AHL 7/780 → N&T 698/65 → HØI 9/496; Guildal (SK); Horn 24/18; Horn 40/205; HØI 1/261; N&T 650/67 → N&T 724/52 → HØI 10/1503; L. Chr. Petersen; LEB + 1 priv.
- (8S-5/8S-5):** Lund; ABR 535/541 → HØI 98/3347; Bech (SK); L. Chr. Petersen; OMH 19/814 (ex. Reff); Z5/29 (ex. Hee 1928), **(8S-11/8S-5):** KMMS (B622); KMK (ex. Devegge/474 iflg. SK); Hauberg; Tkalac & Rauch 1986/575 → AHL 46/1568 → ABR 844/5051.
- (8S-6/8S-6):** Odense; KMK; Göteborg; AHL 9/771; Horn 7/493; Horn 31/151 (ex. Schulman 1938/29587) → JDK 1/1125; Horn 36/212; Mynthuset/418, **(8S-12/8S-6):** Oslo; Eremitagen (SK); A. Hess 34/591; HØI 131/1050 → ABR 864/421; Lerche/585.
- (8S-7/8S-7):** Wilcke 1946/142 → HØI 8/13, **(8S-13/8S-7):** AHL L52/654 → PHK 7/70; LEB.

Det antages, at forsidestempler med en forsiring omgivet af to punkter under elefanten fandtes på den første valse med forsidestempler, mens øvrige forsidestempler uden disse elementer fandtes på den anden valse.

## 4 solidi 1603 (H. 75, Sieg 40)

(2 valser hver med 7 stempler)

- (4S-1/4S-1):** Odense; AHL 5/968 → OMH 17/667; Horn 25/26 → HØI 29/943; Kühl/69; PHK 8/71.
- (4S-2/4S-2):** Trondheim; HØI 1/14; HØI 9/497; HØI 18/592; N&T 590/2040; OMH 62/894; Skiferdækker Ernst; Z6/58.
- (4S-3/4S-3):** KMMS (B65); Bergen; A. Hess 1964/1364 (ex. Virgil Brand); Bille-Brahe; Broge/379; Horn 31/152 → JDK 2/130; Horn 36/213 → N&T 731/266; L. Chr. Petersen; OMG 8/1458.
- (4S-4/4S-4):** KMMS (GB 888/656); ABR 527/71; Bech/136 → LEB (if. SK); LEB; Lerche/586 → HØI 133/1168; Wellmann/143 → AHL 35/1243 → Künker 59/733; Z2/52 (ex. Schulman 1932).
- (4S-5/4S-5):** KMMS (B65a)(ex. Devegge/478); Odense; KMK; Hauberg/3323 → Z1/93; KSH 467/9; N&T 650/68 → ABR 764/5088.
- (4S-6/4S-6):** Lund; Eremitagen; Glendining 1974/142; Glückstadt; Hede II/231 → ABR 687/65; N&T 560/17; OMH 13/136 → OMH 18/815 → ABR 864/197 (ex. A. Andreassen).
- (4S-7/4S-7):** Bergen (perforeret)<sup>23</sup>.



4-1



4-2



4-3



4-4



4-1



4-2



4-3



4-4

4-1



4-3



4-5



4-7



4-9



4-1



4-2



4-3



4-4



4-5



4-2



4-4



4-6



4-8



4-10



4-5



4-5

**2 mark 1604 (H. 76, Sieg 75)****(2 valser hver med 5 stempler)**

- (4-1/4-1):** KMMS (B86); Bille-Brahe; LEB; Rag I/151 → Zinck IV/66 + 1 privateje.
- (4-2/4-2):** KMMS (B83); Odense; Kulturhistorisk Museum, Oslo; Trondheim; Wilcke 1946 → ABR 219/123 → ABR 578/1249; L Chr. Petersen/446 → Hede III/254 → ABR 758/4004; ABR 527/73 → JDK II/131 → ABR 864/423; ABR 219/123 → ABR 578/1249 → Lerche/589 → HØI 8/15 → HØI 23/1272; Provinsbanken 1985/83 → PHK 9/75.
- (4-3/4-3):** Bibl. Nationale, Paris; Bech (SK); Bille-Brahe; Schou/172; ABR 219/432 → Horn 17/96 → ABR 864/422; Horn 34/76; KSH 467/13; Zinck III/74.
- (4-4/4-4):** KMMS (B85); Göteborg; KMK; LEB; Glückstadt; Guildal; Horn 20/44; N&T 650/69; OMH 18/811 (ex. Reff).
- (4-5/4-5):** KMMS (B84); Bergen; Bille-Brahe (ex. Gude?).

**1 mark 1604 (H. 77B, Sieg 64.2)****Tripletter (1 valse med forsidestempler og 2 med bagsidestempler, hver med 6 stempler)**

4-11



4-6

- (4-1/4-1):** KMMS; Odense Museum; Randers Museum; Kulturhistorisk Museum, Oslo; Trondheim; Ballfundet/40; ABR 397/257; ABR 535/542 → JDK 4/122; ABR 840/5047; Bech; Glückstadt; LEB, **(4-1/4-2):** KMMS; Odense; Bille-Brahe.
- (4-2/4-3):** KMMS + 1 privateje, **(4-2/4-4):** KMMS; ABR 864/424; AHL 59/1238; EBM 4/15 → EBM 5/33; HØI 1/262; HØI 125/2768; N&T 586/113; PHK 7/71.
- (4-3/4-5):** KMMS; AHL 7/781; AHL 9/772; Horn 17/97; Horn 36/214 → HØI 8/17; Z1/95 + 1 privateje, **(4-3/4-6):** KMMS; Lund; Hede II/219; skiferdækker Ernst.
- (4-4/4-7):** KMMS; Eremitagen; Horn 24/19; Schou (SK), **(4-4/4-8):** KMMS; DNF 502/165; Guildal (SK).
- (4-5/4-9):** Glückstadt (SK); Z6/59, **(4-5/4-10):** ABR 868/244; Bille-Brahe; Kühl/71; L. Chr. Petersen; Schou (SK) + 2 privateje.
- (4-6/4-11):** KMK; Lerche/590 → ABR 758/4006; ABR 829/5077; ABR 864/425; HØI 88/2762; LEB (SK); IK 28/22.

At der kun er fundet ét bagsidestempel koblet sammen med forsidestempel 4-6 kan have sin årsag i, at det tilhørende bagsidestempel (4-12) på den anden prægevalse har været defekt, hvorfor de dermed prægede mønter har måtte kasseres. I bekræftende fald illustrerer tilfældet det specielle problem med valseprægning, som blev løst ved indførelse af lommevalseværker.

6-1



6-2



6-3



6-4



6-5



6-1



6-2



6-3



6-4



6-5



6-7



6-8



6-9



6-10



6-11

**1 mark 1606 (H. 77C, Sieg 64.3)**

Tripletter (2 valser med forsidestempler og 1 valse med bagsidestempler, hver med 6 stempler)

6-6



6-6



6-12

1. **(6-1/6-1):** KMM (B104a) (ex. Devegge/527); Guildal; LEB; Hede II/220; HØI 10/1504; HØI 25/6451 → HØI 117/3636; HØI 133/1169; Künker 228/2602; OMH 17/664 → Nordjyllands Auktioner/109 → N&T 626/55 → N&T 634/30; PHK 4/64 + 1 privateje (ex. Bille-Brahe) **(6-7/6-1):** Kulturhistorisk Museum, Oslo; ABR 816/5058; Glückstadt; Horn 42/183; Schou (SK).
2. **(6-2/6-2):** Kulturhistorisk Museum, Oslo; ABR 816/5057; Glückstadt; HØI 131/1646; Zinck 4/67; Schou (SK), **(6-8/6-2):** Bibl. Nationale, Paris; ABR 527/75 → JDK 2/132.
3. **(6-3/6-3):** Odense; Bergen; ABR 758/4007; ABR 764/5089; Giessener 47/1938; Hauberg; Horn 16/126 → Horn 24/20 → N&T 724/53; HØI 29/944; HØI 106/3638; IK 39/21; MMAS 3.5.2005/97 + 1 privateje, **(6-9/6-3):** Kühl/72; Oldenburg L6/595; Schou (SK); Zinck 5/31 (ex. Hjort 1936).
4. **(6-4/6-4):** Randers Museum; ABR 632/69; ABR 645/113; Bech; Bille-Brahe; L. Chr. Petersen; OMH 11/943 + 1 privateje, **(6-10/6-4):** KMMS (B105); ABR 844/5052; Horn 28/74; HØI 8/18 → HØI 23/1274; HØI 10/1505.
5. **(6-5/6-5):** Trondheim; Eremitagen; ABR 687/66; ABR 774/5051; ABR 782/5031; ABR 1237/5056; Bille-Brahe; Hauberg; Horn 19/55; Horn 40/206 → HØI 127/1557; HØI 1/263 → PHK VI/59 → ABR 829/5078; HØI 125/2799; skiferdækker Ernst, **(6-11/6-5):** KMMS (B104); Glückstadt; Horn 41/133; HØI 4/614; N&T 708/43 → HØI 10/1506; OMH 65/967; Zinck 7/70 + 1 privateje.
6. **(6-6/6-6):** KMMS (B103); Kulturhistorisk Museum, Oslo; Bergen; Lund (ex. Thomsen/395); ABR 835/5045 (ex. Flensburg); Coin Gallery, mail bid/1761; Glendining 1974/141; Glückstadt → ABR 274/100 → Lerche/594; Horn 17/98 → Horn 19/54 → AHL liste 50/1069 → Künker 59/734; L. Chr. Petersen; LEB, ex. Wulff/434; OMH 45/562; PHK 9/76; Z1/96, **(6-12/6-6):** KMK; Kirschhoff 1906 (SK).



6-1



6-1



6-2



6-3



6-4



6-5



6-2



6-3



6-4



6-5



6-6

7-1



7-2



7-3



7-4



7-5



7-1



7-2



7-3



7-4



7-5

**1 mark 1606 (H. 92A, Sieg 65.1)**

Triplet/2 valser (?) (1 valse med forsidestempler og 1 evt. 2 valser med bagsidestempler, hver med 5 (?) stempler)<sup>24</sup>

1. **(6-1/6-1):** KMMS; Kulturhistorisk Museum, Oslo; ABR 816/5060; ABR 844/5053; Bille-Brahe; Glückstadt; Horn 5/219; HØI 18/599; HØI 133/1179; KSH/467/19 → JDK 1/1131; N&T 771/43; Schou (SK); skiferdækker Ernst; Zinck 5/39, **(6-1/6-2):** Glückstadt; ABR 758/4019 → ABR 864/220; O. Thomsen/2922 → Bech (SK); Riibe 11/708.
2. **(6-2/6-3):** Lund; Horn 41/147 → HØI 127/1560; HØI 25/6451; HØI 88/2499; Kühl/88; LEB.
3. **(6-3/6-4):** Randers Museum; Kulturhistorisk Museum, Oslo (SK); Eremitagen; ABR 864/201; Hede II/221; Horn 36/220; Künker 24/996.
4. **(6-4/6-5):** KMMS (B106); ABR 1221/5034; AHL 39/1921 → ABR 844/5054; Guildal; Hauberg; OMH 62/1228 + 1 privateje.
5. **(6-5/6-6):** KMK; L. Chr. Petersen.

**1 mark 1607 (H. 92B, Sieg 65.2)**

(2 valser hver med 6 stempler)

1. **(7-1/7-1):** KMMS; Randers Museum; Kulturhistorisk Museum, Oslo; Trondheim; KMK; Lund; Bille-Brahe; Glückstadt; KSH 467/21 → HØI 9/503; OMH 45/563; Rag I/133 → Zinck 4/73.
2. **(7-2/7-2):** KMM (B125a, KP 1306); Odense Museum; Kulturhistorisk Museum, Oslo; ABR 527/76; ABR 799/5095; ABR 1305/5042; Bille-Brahe; Glückstadt; Hede II/222; HØI 31/1058; HØI 88/2500; HØI 127/1563; JDK 2/139; Kühl/89; Møntstuen L5/91; PHK V/72 → HØI 137/1119 + 1 privateje.
3. **(7-3/7-3):** KMMS; Kulturhistorisk Museum, Oslo; Eremitagen; Ballefundet/46-47; Møldruggaardfundet/101 (fragment); ABR 313/53; Bech → Künker 228/2603; Bille-Brahe; Garret Col. 29.3.1985 → PHK 6/62; Guildal; Hauberg; Horn 13/197; Horn 17/103; Horn 31/158 → ABR 764/5092; Horn 41/148; HØI 1/281; HØI 8/41; HØI 10/1524; HØI 117/3642; HØI 127/1561-1562; LEB; N&T 650/84 → ABR 758/4020; skiferdækker Ernst.
4. **(7-4/7-4):** Bergen; Ballefundet/44; Lerche/596; N&T 698/73.
5. **(7-5/7-5):** Trondheim; KMK; Ballefundet/45; Horn 11/134; Horn 21/51; Horn 28/79; HØI 133/1180; Künker 59/735; Künker 228/2603; L. Chr. Petersen; LEB; OMH 18/813 (ex. Reff).
6. **(7-6/7-6):** KMMS; Kulturhistorisk Museum, Oslo; Trondheim; KMK; ABR 1311/5029; Glückstadt; Horn 7/498; HØI 6/188; HØI 10/1525; HØI 29/951; LEB; N&T 612/90; OMG online dec. 2013.

7-6



7-6

24. Se sammendrag bagest i artiklen.

## Sammendrag

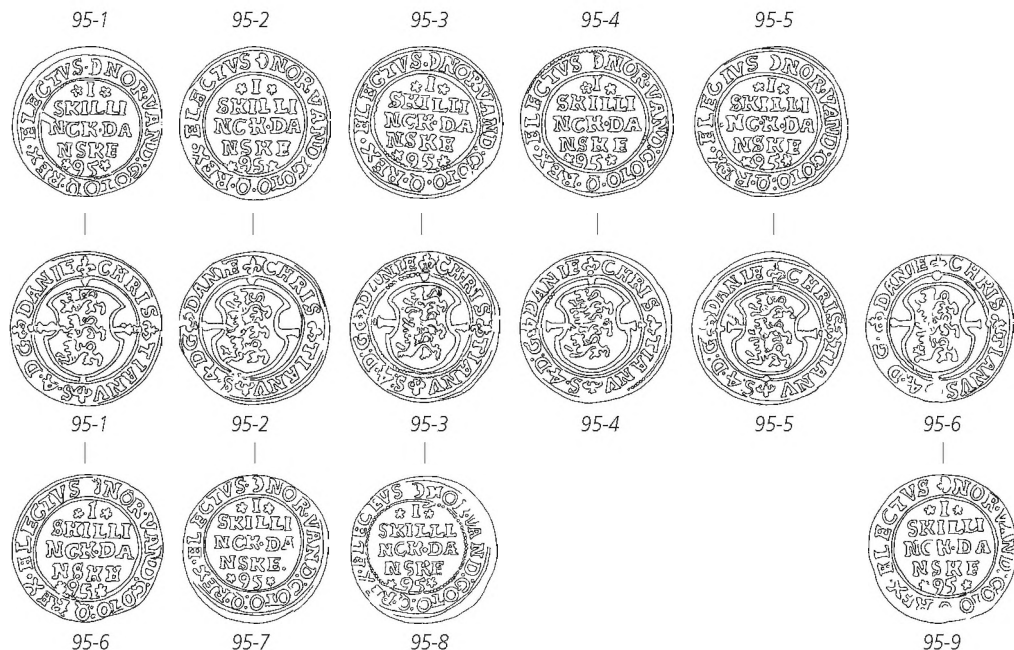
Som det fremgår, har der på de prægevalser, som Schwabe anvendte på Mønten, været indgraveret 5-7 prægestempler alt afhængig af mønternes diameter<sup>25</sup>. Det vurderes, at det undersøgte møntmateriale for de respektive mønter produceret af Schwabe generelt er så stort, at et øget undersøgelsesmateriale ikke vil øge antallet af registrerede prægevalser, mens hullerne i stempelrækkerne muligvis kan udfyldes. En undtagelse er måske 1 marken 1606 (H. 92A), hvor der registreret én triplet og 4 stempelpar, hvad der umiddelbart indikerer, at der i alt er anvendt 3 valser.

En alternativ forklaring er den, at Mønten har kunnet indsætte et nyt bagsidestempel i en eksisterende valse (6-1 eller 6-2) til erstatning for et ødelagt stempel i lighed med, hvad der kendes for førnævnte lommevalseværker. Da et lommevalseværk ikke synes at have været anvendt for de andre undersøgte møntgrupper, er forklaringen på observationen måske blot et simpelt fravær af stempelkombinationer i bevaret møntmateriale.

## Efterskrift

På grund af det relativt begrænsede møntmateriale, der er tilgængeligt uden for museer, vil kun få møntsamlere kunne opbygge tilnærmelsesvis komplette serier af de beskrevne mønter fremstillet af Nicolaus Schwabe. Det er dog forfatterens håb, at nærværende beskrivelse vil inspirere til fortsatte undersøgelser af andre af Christian IV's valseprægede mønter med henblik på at beskrive deres udmøntningsforhold, ligesom det selvfølgelig vil være af forskningsmæssig værdi, hvis læsere finder nye stempler anvendt til de i artiklen beskrevne mønter.





### Bilag 1: 1 skilling 1595 (H. 68, Sieg 19)

Tripletter (1 valse med forsidestempler og 2 valser med bagsidestempler, hver med 6 stempler)

Forsider med TIANV S, dog undtaget forside 95-6; bagsider med ✻ 95 ✻

1. **(95-1/95-1)**: KMMS (KP 1656/284<sup>26</sup>); HØI 106/3634, **(95-1/95-6)**: KMMS (KP 1656/282); Glückstadt, PHK 9/74, **(95-2/95-2)**: ABR 758/4003; Bille-Brahe; Broge/371 → Zinck 4/64; HØI 8/11 (NF 1942, ex. Lavigne); L. Chr. Petersen, **(95-2/95-7)**: Horn 40/204, **(95-3/95-3)**: KMMS (KP 1306.18); ABR 764/5087; Guildal + 1 privat, **(95-3/95-8)**: Privateje, **(95-4/95-4)**: KMMS (KP 1306.119); KMMS (ekstra eks.); Odense; Trondheim; KMK (2 eks.); Guildal; HØI 10/1501 (ex. Adler P.); OMH 52/667, **(95-5/95-5)**: KMMS (FP 898.6); Lund; HØI 9/495, **(95-6/95-9)**: KühI/67.

25. Jævnfør de stempelantal, som er beskrevet i note 10. Teknikkens effektivitet i forhold til hammerprægning øges selvsagt med det antal stempler, som kunne indgraveres på de anvendte prægevalser.

26. Købeprotokol KP 1656 er indkøb fra H.H. Schou.

95-7



95-9



95-11



95-12



95-13



95-14



95-10



95-11



95-12



95-13



95-14



95-15



95-8



95-10

95-15



95-16



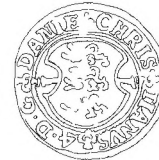
95-17



95-18



95-19



95-20



95-16



95-17



95-18



95-19



95-20



95-21

**(5 valser?) (2 valser med forsidestempler og 1 valse med bagsidestempler, hver med 6 stempler, samt adskilt herfra 2 valser også hver med 6 stempler)**

**Forside med TIANVS; bagside med · 95 ·**

2. **(95-7/95-10):** Künker 59/731 + 1 privateje, **(95-8/95-10):** KMMS (GP 2890.320), **(95-9/95-11):** HØI 21/877, **(95-10/95-11):** Lund, **(95-11/95-12):** Lund; ABR 774/5050; Hede II/247 → JDK IV/121; HØI 29/942; HØI 88/2491, **(95-12/95-13):** Glückstadt → Zinck 5/28; HØI 1/260; Riibe 18/450, **(95-13/95-14):** KMMS (KP 1656/287); Zinck 2/51 (NF 1937), **(95-14/95-15):** KMMS (GP 2890.322); Zinck 6/57 (NF 1932, Sch. 23), **(95-15/95-16):** KMMS (RP 1130.1); HØI 129/1633 → HØI 133/1645, **(95-16/95-17):** KMMS (KP 1656/286); Randers; HØI 133/1166, **(95-17/95-18):** Trondheim; Bille-Brahe, **(95-18/95-19):** KMMS (KP 1656/285); HØI 10/1502; Skiferdækker Ernst, **(95-19/95-20):** KMMS (GP 2890.321), **(95-20/95-21):** ABR 1711/5029 (ex. Bonde).

Tilgængeligt undersøgelsesmateriale er dog ikke tilstrækkeligt til at påvise, hvor mange valser udmøntningen totalt har krævet.

Koblingsbilledet efterlader ingen tvivl om, at 1 skillingen 1595 er valsepræget. Indledende undersøgelser dokumenter, at det samme er gældende for 2 skillingen 1594-1596 (H. 67, Sieg 28), hvoraf der dog blev slået næsten 7 gange flere eksemplarer. Da der ikke er bevaret et tilsvarende højere antal af 2 skillinger 1594-1596, vurderes en stempelundersøgelse heraf at være udsigtsløs. Selv for 1 skillingerne er hele 8 stempler hver kun fundet på én mønt, hvorfor antallet af stempler – og stempelkombinationer – utvivlsomt vil øges, såfremt flere mønter bliver tilgængelige for stempelundersøgelse.

Som det ses ud fra fundne tripletter, synes der umiddelbart betragtet at have været anvendt en vis systematik i udformningen af stemplerne, således at en valse med forsidestempler med bagsideteksten TIANV S er anvendt sammen med to valser med bagsidestempler med rosetter omkring årstallet 95. Tilsvarende er der fundet to tripletter med bagsidestempler kun med punkter omkring 95 koblet til forsidestempler med stavemåden TIANVS. Nogen absolut sikkerhed haves dog ikke for, hvordan stempeludformningen har været på de komplette valser, da det ikke er givet, at stavemåden har været konstant på den enkelte valse.

For bagsidestemplerne kan en visuel stempelbestemmelse lettest foretages ved at notere positionen af Q i forhold til årstallet 95 i midtteksten.



## Anvendte forkortelser og kildebetegnelser

Bxxx = nummeret i "Beskrivelsen" af 1791.

fk = fotokopi af mønt eller side i auktionskatalog.

GPxx = gaveprotokolnummer i KMMS.

kb = udklippet katalogafbildning.

KPxx = købeprotokolnummer i KMMS.

BPxx = bytteprotokolnummer i KMMS.

SK = fotokopi af stanniolastryk monteret på kartotekskort i Schous hovedkartotek i KMMS.

sc = scanning af mønt.

st = fotokopi af løst stanniolastryk i Schous udvidede kartotek i KMMS.

ABR = Arne Bruun Rasmussen (fra 1988 Bruun Rasmussen) auktioner, København (kb).

AHL = Bjarne Ahlström Mynthandel AB, auktioner, Stockholm (kb).

Balleskatten = se Bendixen 1975.

Bech = samling kancelliråd, birkedommer Christian Frederik Bech (st).

Bergen = Universitetet i Bergen, De kulturhistoriske samlinger, Bergen Museum, Bergen (st).

Bille-Brahe = samling Preben Charles Bille-Brahe (st). Solgt 1922 til L.E. Bruun.

Glückstadt = samling direktør Emil Glückstadt (st).

Guildahl = samling fabriksdirektør Johan Peter Goldsmidt Guildal (st). Samlingsfortegnelse i NFM 1920, bind III, nr. 14. Solgt 1918 til L.E. Bruun.

Hauberg = samling inspektør Peter Hauberg (st).

Hornung = Gert Hornung Mønthandel, auktioner, København (kb).

HØI = Thomas Høiland Auktioner A/S, auktioner, København (kb og fk).

KMK = Sveriges ekonomiska museet, Kungliga Myntkabinettet, Stockholm (st).

KMMS = Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, København (fk).

L. Chr. Petersen = samling hvidgarver Lauritz Christian Petersen (st).

LEB = samling smørgrosserer Lars Emil Bruun (st).

Lerche = samling grev Christian Lerche, Lerchenborg, auktion 24-26. marts 1992, København (kb).

Lund = Arkeologiska institutionen och historiska museet, Lunds Universitet, Lund (st).

NF = Numismatisk Forening, senere Dansk Numismatisk Forening i København (DNF)(sc).

Odense = Odense Bys Museer, Odense (st og fk).

OMG = Oslo Myntgalleri A/S, Oslo (kb og fotos).

OMH = Oslo Mynthandel A/S, auktioner, Oslo (kb).

Oslo = Kulturhistorisk Museum, Oslo (st).

PHK = samling Poul Henning Knudsen, auktioner v/Bruun Rasmussen, København (kb).

Randers = Kulturhistorisk Museum, Randers (fk).

Riibe = Riibe Myntauktioner A/S, Trondheim (kb).

Schou = samling direktør Hans Henrik Schou (stanniol i hovedkartotek, KMMS).

Auktion 9-11. september 1927.

Skiferdækker Ernst = samling Heinrich Ernst, Odense (st).

Trondheim = Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim (st).

Zinck = samling direktør Niels Christian Zinck, auktioner v/Høiland, København (kb).

## Litteratur

Kirsten Bendixen, "Sølvskatten fra Balle og Christian IV's møntpolitik", *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1975, s. 131-179.

Denis R. Cooper, *The Art and Craft of COINMAKING – A History of Minting Technology*, Spink & Son, 1988.

Holger Hede: *Danmarks og Norges Mønter 1541-1814-1977*, 3. reviderede udgave, København 1978.

Jørgen Steen Jensen, "Kaspar Goebels møntvalseværk og Danmark (1577-1579)", *NNUM* 1969, nr. 53, s. 141-147.

Jørgen Steen Jensen, "Nikolai Schwabe – eller da Christian IV bragte Europas tekniske kultur til Norden", *NNUM* 1998, nr. 3, s. 40-43.

Torsten Swensson, "Kungl. Myntkabinettet, Stockholm 1955", *NNÅ* 1956, s. 218-240.

*Siegs Møntkatalog Norden 2014*, 45. udgave 2013.

Sven Aagaard, "Stempelundersøgelse ved anvendelse af stereomikroskop med tegneapparat", *NNUM* 1984 s. 112-115.

Sven Aagaard, "Kreativitet og konformitet ved stempelfremstilling", "*numismatisk rapport*" nr. 45, 18. årgang, 1995, s. 135-142.

Sven Aagaard, "Anton Meybusch som stempelskærer og prægeteknisk fornyer i København under Frederik III (ca. 1665-1669) og Christian V (1691-1699)", *NNUM* 2010 nr. 1, s. 3-23.

Sven Aagaard & Michael Märcher, "The Microscope Drawing Tube Method (MDTM) - an Easy and Efficient Way to Make Large Scale Die Studies", *The Numismatic Chronicle* 175, 2015, s. 249-262 + tavle 28-31.

## Roskilde Mønt- & Frimærkehandel ApS

Se vores webshop på:

[www.roskildeonline.com](http://www.roskildeonline.com)

Algade 28 • 4000 Roskilde • Tlf. 4636 7419 • Fax 4636 7418

[roskildefrimont@hotmail.com](mailto:roskildefrimont@hotmail.com)



1 Mark 1602, H 77A Sieg 64.1



8 Solidi 1603, H 74 Sieg 52



4 solidi 1603, H 75 Sieg 40



2 mark 1604, H 76 Sieg 75



1 Mark 1604, H 77B Sieg 64.2



1 Skilling 1595, H 68 Sieg 19



1 Mark 1606, H 92A Sieg 65.1